

Єврейський квартал? У Чернівцях?
 Так-так, це той, здавалося б, занедбаний та покинутий район, що розмежується вулицею Сагайдачного. Однак професор д-р Герман Штернберг у своїй книзі переконує нас, що раніше все було зовсім по-іншому. Автор запрошує поринути в атмосферу буднів чернівецьких євреїв: почути, як колись вулицею Синагоги проходили ортодоксальні євреї на чолі з Бенціоном Кацом; як Пауль Целан пошепки промовляє свій вперше написаний вірш; як єврейська продавчиня Файге вичитує свого неотесаного покупця на тодішній Фонтанній площі; як тужно хоронять студента Фаліка, вбитого під час судового засідання румунським антисемітом; як гучно дівора вертить тріскачками на «Пурім-фесті»; як у Крайовому сеймі Бенно Штраухер у своєму виступі гордо заявляє, що він представник саме єврейської громади; як оперний спів талановитого Йозефа Шмідта підкорює серця слухачів...

*Хто ці люди? Що відбувалося на цих вулицях раніше?
 Чиї голоси лунають до нас крізь призму історії?
 Відповідь на ці та інші запитання ви знайдете
 на сторінках «Історії чернівецьких євреїв».*

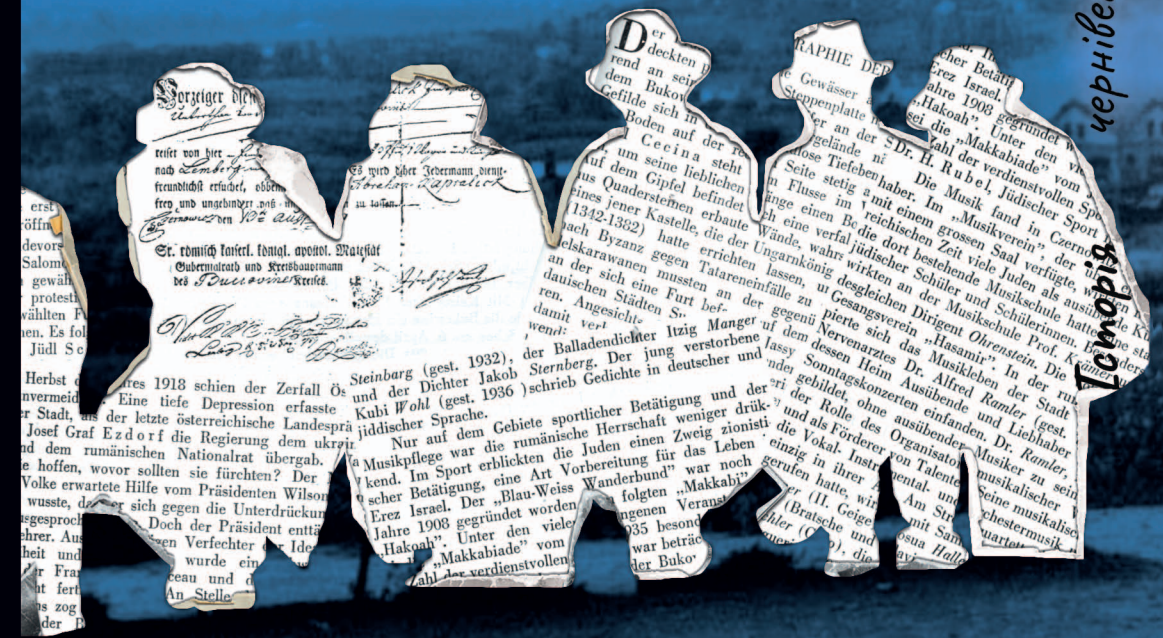
Герман Штернберг

євреїв

чернівецьких

історії

Герман Штернберг

ISBN 978-617-614-276-8

Історія чернівецьких євреїв

Герман Штернберг

Історія
черні-
вець-
ких
євреїв

Герман
Штернберг

Професор доктор Герман Штернберг

ІСТОРІЯ ЧЕРНІВЕЦЬКИХ ЄВРЕЇВ

Переклад з німецької *Марка Кулика*

УДК 82-92
Ш 88

Штернберг, Герман

Історія чернівецьких євреїв / Професор доктор Герман Штернберг;
пер. з нім. Марка Кулика – Чернівці : Книги – XXI, 2019. – 136 с.

ISBN 978-617-614-276-8

«Історія чернівецьких євреїв» (1962) професора д-ра Германа Штернберга пропонує читачеві поглянути на історію рідного міста від першої документальної згадки до початку Другої світової війни крізь призму єврейського світогляду. Автор розкриває культурне, політичне, релігійне, громадське та побутове життя чернівецьких євреїв на фоні визначних історичних подій, знайомить читача з єврейськими громадськими діячами, які безпосередньо вплинули на формування сучасного європейського міста. Книга буде цікава історикам, культурологам, краєзнавцям та мешканцям Чернівців, які прагнуть дізнатися про минуле свого мультиетнічного міста дещо більше.

Цей наробок є окремим виданням з великої ілюстрованої праці Гуго Гольда: «Geschichte der Juden in der Bukowina II».

Видано за підтримки Чернівецької міської ради
в рамках програми підтримки книговидання
імені бургомістра Антона Кохановського

та

Букovina-Інституту при університеті
м. Аугсбург, Німеччина.

Перекладено за виданням:
Hermann Sternberg. Geschichte der Juden in der Bukowina. - Lidor Press, Tel-Aviv, 1962.

ISBN 978-617-614-276-8

Copyright 1962 by Edition «OLAMENU»
Tel-Aviv, POB 3002, Israel.

© Книги – XXI, 2019, видання українською мовою
© Марк Кулик, 2019, переклад
© Сергій Осачук, 2019, переднє слово

Усі права застережено

ЗМІСТ

Чому ця книга?!	7
Передмова	10
Топографія міста	13
Історичний розвиток до 1775 року	21
Австрійське панування	25
Початок війни 1914 року	75
1918-1940 роки	80
Вулиці, що згадувалися в книзі, їх дослівний переклад та сучасні відповідники	122
Словник виразів, що походять з гебрейської та ідишу	125

ЧОМУ ЦЯ КНИГА?!

Приємно відзначити, що бібліотеки любителів чернівецької історії наповнилися за кілька минулих років цікавими екземплярами різноманітної літератури з історії Чернівців. Здавалося б, кожному спраглому знань доступні книги з найрізноманітніших аспектів минулого цього особливого європейського міста. Та все ж, одна прогалина зяяла порожнім місцем, відсутністю книжки українською мовою з історії чернівецьких євреїв.

Насправді, про цю історію написано десятки книг, тисячі сторінок, але майже переважно німецькою мовою, яка протягом півтора століть була для євреїв Чернівців майже рідною, щонайменше пріоритетною у спілкуванні та вжитку. Так було до Другої світової війни, яка стала трагічною прірвою і назавжди розділила життя єврейського народу до неї і після неї, євреї Чернівців не мали щастя залишитися поза великою трагедією, сповна розділили участь свого народу.

Радянська політика пам'яті, тобто керована політика забуття всього, що не вписувалося у накинуту поневолею європейським народам догму, ретельно стирала з чернівецької пам'яті барви і змісти її єврейської

спадщини. Трансльована всіма ідеологічними каналами радянська новописана історія творила з Чернівців лише українське місто, намагалася зобразити всіх інших городян, які своїм інтелектом та руками споруджували це місто, чужим елементом, цим самим заперечуючи та знищуючи сам дух багатонаціональної столиці Буковини.

Запропонований український переклад праці професора Германа Штернберга, який старанно виконав студент Чернівецького університету Марко Кулик, дає можливість нам не пригадати, а заново пізнати, який внесок у розвиток та розбудову Чернівців у всіх проявах життя міста здійснили євреї, в яких правових та політичних умовах доводилося їм жити і виживати. Джон Дівей казав, що кожне покоління мусить для себе заново народжувати демократію, а повитухею для цього є освіта, так само і пострадянське покоління Чернівців через самоосвіту мусить заново віднайти і повернути собі украдену власну історію. Незнання та свідоме стирання єврейської історії Чернівців робить нас співучасниками злочинців ХХ століття, а обізнанність та визнання великого внеску євреїв у творення неповторного європейського міста Чернівців збагачує нас і дає відчуття солідарності.

Цей історичний нарис з історії євреїв у Чернівцях Герман Штернберг написав 1962 року, після того як у Тель Авіві під редакцією Гуго Гольда вийшов друком двотомник «Історія євреїв Буковини», який містив найрізноманітніші історичні розвідки, спогади та документи, що були подані до друку десятками буковинських євреїв. Очевидно, що невелика за обсягом книга Штернберга була покликана не конкурувати із об'ємним двотомником, а стати більш доступною для широкого кола читачів. Саме цим фактом можна пояснити, чому Штернберг у своїй оповіді лише поверхнево, частково, проте не менш промовисто і гостро характеризує події у Чернівцях 1918

та 1940/41 рр. У його фокусі залишалася виключно одна, його рідна етнічна спільнота чернівчан, тому він і веде мову лише про неї, тільки побіжно згадуючи інші національності. Для нас, сьогоднішніх читачів книги Германа Штернберга, важливо усвідомлювати часовий та емоційний контекст, коли писалися сторінки цієї книги. Адже пройшло всього лише 17 років після звільнення останніх єврейських в'язнів із нацистських концтаборів, лише 20 років відділяли автора від убивств та депортацій до Трансністрії євреїв Чернівців. Та, найголовніше - це було усвідомлення втрати назавжди рідного міста, рідного краю, з яким чернівецькі євреї зрослися, відчували своїм та де, вони були вдома, у себе вдома.

Історики помітять на сторінках цієї книги історичні трактування автора, з якими не завжди хочеться погоджуватися, але тут, у цьому перекладі не місце для заочних дебатів із автором, якого вже немає серед нас, тут місце для вдячної пам'яті Германа Штернберга за передані відомості, імена людей і повернуту сьогоднішнім чернівчанам частку нашої спільної історії. Адже історія Чернівців - це строкатий килим, розмаїття кольорів, мов і запахів, це конкурентна напруга між індивідуумами, яка творила магнітне поле для того, щоб бути тут щасливим. Сьогоднішня єврейська громада Чернівців значно менша за чисельністю від попередніх років, проте наше співжиття з нею йде пліч-о-пліч в радості і горі, як і колись. Бажаємо, щоб радісних сторінок в житті нашого міста у майбутньому було більше, чернівецька історія до цього спонукає.

Колись, придбавши оригінал цієї книги на одному німецькому аукціоні я дуже зрадів, що маю її, але сьогодні моя радість ще більша від того, що її маєте Ви, хто читає ці рядки!

Сергій Осачук, серпень 2019 р.

ПЕРЕДМОВА

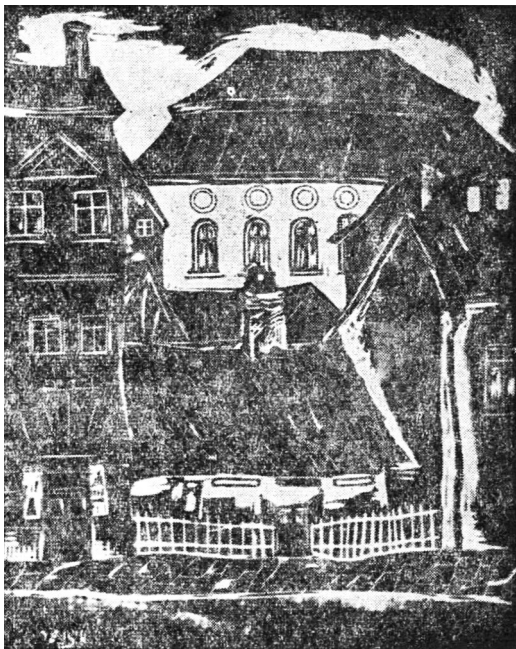
Пам'ятається, ще за довго до гітлерівської експансії, панували часи, коли чернівецькі євреї свято вірили в те, що їх затишне любе містечко і є справжньою омріяною домівкою, яку вони так довго шукали. Навіть не зважаючи на антиєврейську політику румунської влади євреї були переконані, що вони назавжди вкорінилися в місто. І тільки Друга світова війна розвіяла ці ілюзії: коли «дружні» християни прибували в гетто тільки для того, щоб обміняти нещире співчуття та пусті обіцянки на гроші та коштовності; коли на знак підтримки ганебного вигнання євреїв з міста на вежі ратуші замайорів стяг; коли розлючений натовп обкрадав та знущався над учорашніми співгородянами; коли влада оголосила їх існування поза законом; коли румунські жандарми виселяли з домівок, продавали за безцінь селянам, зрештою, вбивали, не гидуячись грабувати мертві тіла; коли в концтаборах Трансністрії, а також під час «маршу смерті» чоловіки, жінки та діти голодували, дубіли від холоду, гинули в страшних муках або були закатовані; коли Темпль був вщент спалений, а на його згарищі солдатня із диким запалом проливала кров останніх вигнанців...

Тільки тоді спала полуда з очей: у євреїв ніколи не було свого дому.

Проте були щасливці, яким дивом вдалося уникнути пекла, які встигли покинути місто до катастрофи – очевидці, в пам'яті яких залишилися щемливі спогади про дитячі роки, проведені в Чернівцях. Людям властиво плекати любов до місця, де ними було сказано перше слово, зроблені перші кроки, де вони вперше пішли до школи, оточені батьківською турботою; місце, де так солодко пізнавався смак юнацького життя, де вони поволі дорослішали. Зв'язок утрачено назавжди, проте ностальгія зостається й досі.

Ці рядки присвячені чернівецьким євреям, яких доля розкинула по всьому світу. Тим, що не забули рідне місто, тому що не можуть його забути.

Автор

Стара синагога «Альте Шуль», Якоб Айзеншер

ТОПОГРАФІЯ МІСТА

Води Прута розливаються вздовж покритої лісом південно-східної частини Подільської височини. На західному березі, де Прут наближається до буковинського Передкарпаття, родючі поля переходять у, здавалося б, нескінченну рівнину. З правого боку гора Цецино гордовито стоїть на шляху річки та ввічливо запрошує її до подорожі навколо чудових схилів¹. На вершині гори – руїни, можливо, залишки одного із замків, побудованих угорським королем Лайошем I Великим (1342-1382), що слугував для захисту торгових шляхів до Візантії від татарських набігів. Купецькі каравани, для того щоб потрапити до молдавських міст Сучави та Ясс, змушені були вброд переходити річку Прут. Через це мандрівники мали багато клопоту, оскільки рельєф місцевості був надто неоднорідним. Перейшовши річку, потрібно було десь перепочити й зібратися силами, перш аніж рушити далі. Для цього купці облаштували тут невеличку зупинку,

¹ На горі Цецино на межі століть мали свої вілли член санітарного відділу д-р Давид Ангаух, брат промисловця д-ра лицаря Макса фон Ангауха, та директор Котляр.

яка через роки стане осередком зародження й розквіту Чернівців. Серед мандрівників були й єврейських купці.

Навіть на схилі століття подолання шляху від долини Прута до міста викликало неабиякі труднощі. Малорослі, недогодовані гуцульські коні не могли долати підйом з непосильними вантажами. Безпорадного малого гуцулика шмагали, коли той від безсилля зупинявся посеред дороги. Зчинявся галас й крик – дещо характерне для старих Чернівців. Тільки згодом, коли вже почали використовувати ваговозні породи коней, а вози оснастили гумовими колесами, переміщуватися стало набагато легше.

Також суттєво сприяло полегшенню перевезень нове дорожнє покриття, а саме – гранітна бруківка. Візники були невід'ємною частиною міського пейзажу.

Довгі ряди возів перед вокзалом, готелем «*Zum Schwarzen Adler*» на площі Ринок і на вулиці *D-r Pottrasse* обслуговували мешканців міста. Окрім того, з 1894 року з'явився вузькоколіїний електричний трамвай, який рухався від станції «*Фольксгартен*» (Південна станція) по старій *Райхштрассе* («Імперська дорога») крізь центр міста до моста на Пруті. Невеликі вози з кіньми, які зупинялися біля площі Фонтанної та якими користувалися бідні верстви населення, не витримали конкуренції з «електричними» суперниками й поступово зникали з вулиць. Ще якийсь час одна з єврейських компаній забезпечувала місто багатомісними возами, запряженими кіньми. До моторизації цей засіб пересування так і не дійшов. До недавнього часу автомобіль зрідка можна було побачити на вулицях міста, ним користувалися переважно тільки багаті та знать. Той факт, що транспортна справа була в єврейській «руках», без будь-яких заперечень визнавався християнами Чернівців.

В містах Молдови євреї не жили в гетто. Зокрема у Чернівцях після отримання права на проживання вони могли розселятися, де їм підходить. Попри це, вони гуртувалися переважно в особливому районі вулиці Вокзальної та нижньої частини вулиці Головної. Хоча заможні євреї й проживали у верхній частині міста, район у нижній частині називався єврейським кварталом. До нього входили *Бангофсгассе* (станція розташована в долині Прута), *Шпрінгбрунненгассе*, *Синагогенгассе*, площа Альта (пізніше площа Теодора Герцля), *Юденгассе*, а також нижня *Драйфальтіхкайтсгассе* й суміжні їй провулки. Перші євреї, ймовірно, облюбували цю місцевість через те, що могли тут з легкістю добувати воду, уникнувши зайвої мороки з викопуванням криниць.

В центрі кварталу знаходився артезіанський фонтан, за яким отримала назву прилегла вулиця – *Шпрінгбрунненгассе*. Це була округла споруда, вибудована з пісковика, що формою нагадувала приязно простягнуті руки, що невпинно дарують воду. Для цього прилаштували брусок з жолобком по центру (жолоб) до місця витоку, і таким чином відро наповнювалося водою. Цю монументальну водну пам'ятку зруйнували в 1894 році, оскільки вона заважала провести підземні водопровідні та каналізаційні труби. Молодше покоління її вже не побачило. На іншому кінці *Шпрінгбрунненгассе* знаходилося ще одне джерело, над яким розміщувалася охайно впорядкована та гідно обрамлена криниця, у верхній частині якої красувався півмісяць. За це криниця й отримала свою назву – «Турецька»², підкреслюючи, що вона

² Довкола цієї криниці щороку 19 січня на Йордана православний єпископ міста у святковому орнаті за підтримки верховного духовенства проводив обряди на Водохрещі. Це був єдиний день, коли члени християнської громади відвідували єврейський квартал. Тільки незначна кількість євреїв була серед глядачів.

була зведена ще за часів турецького панування, тобто до 1775 року, коли Туреччина, на знак подяки, поступилася Буковиною Австрії за її дипломатичну підтримку в російсько-турецькій війні (1768-1774).

Поряд з Турецькою криницею височіла *міква* (ритуальна лазня), заснована в 1840 році та пізніше znana як «*Кайзербад*». Довгий час її власником був Калігштайн. Використана вода мандрувала з лазні через «*Яр*» або *Юденграбен* (єврейський рів) до Прута. Впродовж багатьох років «*Яр*» символізував східну межу єврейського кварталу. В старих Чернівцях було багато схожих на «*Яр*» дрібних струмків, які з розбудовою міста поступово зникали. Така доля спіткала й струмок, що дзюркотів через нижню вулицю *Драйфальтіхкайтсгассе*³ та живився джерелом на розі вулиці М'ясників⁴.

До проведення водопроводу мешканці району активно використовували це джерело для своїх потреб.

Навколо криниці зосереджувалася й торгівля. Цю місцевість з часом у народі почали називати «*Гамом*»⁵.

«Єврейська» площа жила своїм життям. Із самого ранку там було людно. Чоловіки квапилися до дому молитви або ходили у своїх справах, домогосподарки ж

поспішали на ринок чи до крамниці. Варто згадати крамницю Іуди Фоеера, де, здавалося б, можна було придбати все що завгодно. Через дорогу розташовувався шинок «*Пропінація*» (власником якого був єврей), де можна було добряче цмультнути бражки. Саме перед ним завше кучкувалися українські селяни, що приїжджали з навколишніх сіл, щоб знайти в місті тимчасовий підробіток. Вони багато сварилися між собою, часто все закінчувалося бійкою. Міський поліцейський ніколи не полишав свого посту й мав завжди серйозний вигляд, відповідаючи вимогам свого офіційного статусу. В неділю він одягав ошатну парадну форму, а його чорний капелюх був прикрашений гонорним пташиним пером. Та це не стримувало мешканців прилеглих вулиць, що час від часу кепкували з нього, обдаровували химерними прізвиськами й розліталися навсербіч, коли він вже ладен був дати їм доброго прочухана. Поліція, в основному української національності, розмовляла ламаною німецькою («*Entweder tu йдеш звідсіля, oder du сидиш тихо*», – можна було почути доволі часто від правоохоронців). Євреї ж займали вищі поліцейські посади (Гербель та Натан Лобль)⁶.

Неподалік від «*Гаму*» знаходилася велика пекарня родини Мордехая Вайссманна. В сутеренах партерних будинків жінки продавали перехожим хліб, кренделі та іншу випічку, а також пропонували солодкі смаколики галасливим дітлахам, що з надією простягували продавчиням долоню з мідно-червоним крейцером. Східна сторона площі містила вузький прохід до «*Єврейського шпиталю*» і пізніше – до будинку для літніх людей. Прилавки з різноманітними товарами розкинулися вулицею

³ Ця незвична для єврейського поселення назва походить від церкви Святої Трійці, яку було зруйновано, а на її місці в 1874 році збудовано цісарсько-королівський заклад педагогічної освіти. В дворі будівлі як пам'ятка залишився кам'яний алтар.

⁴ Пізніше – вулиця *Францозгассе*.

⁵ «*Гам*» – це мовний курйоз. Це слово може походити від німецького слова «*Неттел*» (укр. *стримувати*), адже на цьому місці довгий час функціонував знак попередження, на якому було зображено колесо та написано на трьох мовах (румунською, німецькою та українською) «*Пригальмуј колесо!*» Цей знак недаремно попереджав про небезпеку, оскільки через крутий спуск віз міг легко покотитися додолу, особливо, коли дорога була вологою. Також є версія, що «*Гам*» може походити від молдавського слова «*Нат*», що в перекладі означає «ярмо». В чернівчан воно, мабуть, закарбувалося ще з тих часів, коли на вулиці більшість використовували молдавську мову як побутову.

⁶ Державна поліція, що прийшла на зміну міській поліції з 1 січня 1900 року й діяла до 1918 року. В державній поліції євреїв не було.

Шпрінгбруннергассе. Вишикувалися в ряд ятки, що пропонували покупцям старий здешевілий одяг. Над площею витали різкі та запаморочливі запахи м'ясних та рибних крамниць. Гомін, шум, гвалт лунали аж до самого вечора⁷.

Вулицю, що межувала зі старим ринком, прикрашали вивіски продажу забитої птиці. На невеликому схилі, який пізніше найменували площею Теодора Герцля, пропонували для продажу свіжі домашні продукти підприємливі господарки з околиць міста. Огрядні селянки, чиї білі хустинки святково виднілися вже здалеку та «швабки» з передмістя Роша, предки яких оселилися там з приходом цісаря Йозефа II, напередєми вихваляли овочі, фрукти, молочні продукти та яйця власного господарства.

В навколишніх будинках розмістилися ремісники. Це й не дивно, адже на площі Альта було вдосталь забігайлівок, шинків, трактирів, в яких постійні клієнти, окрім добротного напою, мали змогу також скуштувати файну рибину за тамтешнім способом приготування. Схоже, що в 80-х роках XIX століття ремісникам офіційним указом були відведені визначені місця для здійснення їх діяльності. Про це нагадують певні назви вулиць, що збереглися до сих пір, навіть після того, як ремісники остаточно переїхали в інші райони міста. Старі Чернівці пам'ятають вулицю Кодільників, Столярів, Бондарів, а також вулиці Кушнірів, Годинників

⁷ Муку купували в паровому млині Шльосмана, якщо було бажання трішки пройтися. Найчастіше на вулиці *Шпрінгбруннергассе* – в Герца Краутгаммера, уродженця з Коломиї, сіль та цукор в Ізраєля Іпена. Продавчиня, відома як Файге, торгувала гусячим салом й була дуже конфліктною людиною. Навіть найвідажніші чоловіки, як розповідають очевидці, чимдуж втікали від неї, коли вона відкривала свого рота.

та М'ясників⁸. Натомість шевці, бляхарі, пекарі, перукарі, мідники, слюсарі, лютарі, склярі, кравці, ливарники, ковалі, що мали справу із золотом та сріблом, килимарі, шпалерники, лимарі та римарі, музики, малярі та живописці, що виготовляли вивіски, пічники, гильці та інші професії, якими займалися переважно євреї, не були згуртовані на окремо визначених вулицях, мабуть, тому що їх кількість не була достатньо великою.

Таких професій, як стельмах, конюх, дзвінник, сажотрус, за незначними винятками муляр та тесляр, євреї уникали. Особливою популярністю користувалися представники графічних мистецтв, у тому числі писарі сувоїв Тори; майстри, що займалися гравіюванням та друкарською справою, а також створенням єврейських надгробків (*мацева*), – ремесло, яким з покоління в покоління займалися родини Пікер і Штайнмец.

У єврейському кварталі жили торговці й ремісники, а також представники так званих «вільних» професій – шохет та кантор. Учителі нерідко проживали в одному приміщенні, яке використовувалося впродовж дня для шкільних потреб (*хедер*).

Один з найбільш відвідуваних *хедерів* у 1890 році очолив Лайзер Гросс. Найскромніші достатки мали служники синагоги, члени товариства з надання послуг ритуального поховання «*Хевра Кадіша*», бродячі торговці та інші. Представники інтелігентних професій та більш заможні купці обирали своє місце проживання за межами єврейського кварталу.

⁸ На розі вулиць *Драйфальтіхкайтгассе* та *Варгассе* навпроти вулиці *Флайшергассе* був розташований м'ясний магазин братів Єхіля та Ханіна Кляйна як остання згадка про численні магазини м'яса, які раніше там існували.

У цілому єврейський квартал на схилі століття нагадував закрите поселення неосвічених людей, що безнадійно відстають від поступу нового часу, проте залишаються працьовитими, готовими прийти одне одному на допомогу.

Багато *хасидів* були послідовниками чудотворного рабина, *цадика*, в якому вони вбачали вищу істоту, богоподібного помічника в скрутну хвилину, учителя й просвітителя. Традиційні молитви сумлінно виконувалися тричі на день. Люди похилого віку носили чорні пальта, що називалися кафтанами, не голили бороди й носили пейси, а молодші віддавали перевагу європейському вбранню. Їх сімейне життя було зразковим. Благодетелі й побожні, вони прожили свої дні, задовільняючись малим, й з надією на обіцяний прихід славного Месії. Євреї, що жили за межами цього району, перебували в кращих умовах: вони були більш освіченими, ніж їх брати й сестри з єврейського кварталу. Їх діти вже відвідували християнські школи; окрім ідишу, вони розмовляли й німецькою мовою, проте не знали смаку суспільного життя. Вони рідко вступали в соціальні контакти зі своїми сусідами – християнами, службовцями, офіцерами гарнізонів, професорами, польськими купцями та іншими верствами населення. На околицях Роші, Калічанки, Клокучки, Горечої й Монастирської жило переважно сільське населення. Лише деякі єврейські крамарі або власники шинків були постійними мешканцями передмістя.

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ДО 1775 РОКУ

Перша документальна згадка про євреїв у Чернівцях – договір молдавського князя Олександра Доброго з гільдією львівських купців від 8 жовтня 1408 року⁹. Проте це не означає, що вони не мешкали тут і раніше. Здається, ніби у зв'язку з військовими діями в цій місцевості, єврейські поселення існували тут з часовими проміжками. Вони тікали з міста, коли вороги спалювали його, а потім, при нагоді, поверталися назад. Тому історія їх проживання в місті містить численні прогалини. Відтоді, як туркам вдалося в 1453 р. завоювати Константинополь (Візантія), розпочалася нова епоха. Для князівств Молдови та Валахії, а отже, для євреїв Чернівців ці зміни мали відчутні наслідки. Тепер за головного був турецький султан, а князі стали «*господарями*», яким доводилося

⁹ В цьому договорі торговцям, не залежно від національності (чи вони поляки, чи українці, чи вірмени, татари, сарацини чи євреї) дозволялося займатися торговою справою в молдавських містах Чернівці, Хотин та Сорока. Ці міста лежали на «Татарському шляху», тобто на торговому роздоріжжі. Цим шляхом користувалися й євреї – паломники, що прямували до Святої землі. Варто зазначити, що вони отримували підтримку від єврейських громад, які вони зустрічали на своїм шляху.

викупувати свій трон і право брати участь у військових походах супроти своїх сусідів, припідносячи дари Оттоманській Порті. Попри все, взаємна недовіра призводила ще й до кривавих сутичок. Напружені відносини з Польщею також провокували війни, під час яких найбільше страждало населення. В 1509 році Чернівці були пограбовані польським гетьманом Каменецьким, а в 1538 році – спалені вщент польською армією. Молдавський господар Александру Лепушняну (1552-1561 рр. та 1564-1568 рр.) видав жорсткі розпорядження щодо утиску прав євреїв країни. Така ситуація тривала доти, доки в цю справу не втрутився Дон Йозеф Насі, єврейський дипломат при Оттоманській Порті. Коли він звернувся до султана з проханням вплинути на молдавського правителя, євреям стало дихати легше.

Варто зазначити, що турки, які традиційно відбирали дітей-хлопчиків з метою відповідної військової підготовки та долучення їх до рабської армії яничарів у країнах, що підпорядковувалися султану, зробили виняток для єврейських дітей.

У той час багацько євреїв із Західної Європи прибули до Чернівців. Серед них були як *ашкенази*, або як їх ще називали *франки*, які втекли з Німеччини через переслідування, так і *сефарди*. «Кочевні» сефарди не припиняли свої мандри світом, ашкенази ж залишилися в місті й принесли з собою для розмовного вжитку побутову мову ідиш. До початку турецько-польської війни 1600 року, коли чернівчани мали змогу мирно й спокійно існувати, активно розвивалося купецьке ремесло. Торгові шляхи простягалися від Нюрнберга до Адріанополя й приносили великі прибутки вірменським, грецьким та єврейським купцям.

Тоді в Чернівцях, як і в інших містах Молдови, було створене правління єврейської громади за зразком

польських євреїв – *кагал*. Звався він «*Bresla jidoveasca*» (Гільдія євреїв). Керівник громади, правою рукою якого були старійшини, мав титул старости. Він, як і рабини, обирався голосуванням, проте повинен був отримати схвалення князя. Громада отримала обмежену автономію та юрисдикцію. Тим не менш вона була не захищена від проявів зловмисного свавілля тогочасних правителів. Не зважаючи на те, що євреї Молдови не відрізнялися мовою й одягом від корінних жителів країни, це не надало їм жодних переваг. Зокрема, загопи Хмельницького близько 1650 року вбивали польських та українських євреїв; небагатьом вдалося втекти до Молдови й оселитися там. Переселенці принесли з собою життєвий досвід й набуті знання та збагачували духовне життя в кагалі. Багато євреїв також приїхали з Росії. Війни між росіянами й турками надмірно обтяжували мешканців міста. Чернівецьким євреям довелося тимчасово покинути власні домівки.

Та ситуація змінилася, коли турки за умовами Балталіманської угоди (1749)¹⁰ зобов'язалися покинути князівства Молдови та Валахії. Відповідно до конвенції правління князів обмежувалося сімома роками й був створений *Divan ad hoc*. Правителі цієї епохи, багаті й знатні греки в Османській імперії, названі *фанаріотами*, шляхом здирицтва коштів з населення прагнули відшкодувати свої фінансові втрати, яких періодично зазнавали, оплачуючи Високій Порті свої посади. Також фанаріоти вітали поселення іноземних купців, очікуючи підвищення за їх рахунок державних надходжень. До євреїв, як до об'єктів оподаткування, ставилися по-різному. В історичних документах згадується доповідь єзуїта

¹⁰ Так у тексті. Насправді Балталіманську угоду було підписано 1849 року.

Босковича, що супроводжував англійського посланця в поїзді з Константинополя до Польщі, якому через не-году довелося провести два тижні в Чернівцях¹¹. У місті йому траплялося багато євреїв, його супутники навіть ночували в деяких з них. Євреї, як повідомляв Боскович, займаються торгівлею й зазнають численних обмежень. У грамоті 1774 року зазначається, що вони навіть не мали права звести синагогу, а повинні були відправити запит до *Divan ad hoc* в місто Ясси, щоб зрештою отримати дозвіл відновити храм, який був знищений російською армією¹².

Оскільки єврейське населення міста було різноманітне, було чимало суперечливих моментів, які призводили до конфліктів у межах самої громади. В першій чверті XVIII століття на чолі громади стояв староста Гірш, його наступником став Лазар Ізраель, що займав посаду впродовж 35 років уже в австрійські часи.

Проте він не знав, що таке єврейська солідарність. У 1777 році в меморандумі староста звернувся до Верховного головнокомандування Львова з проханням виселити з міста «іноземних євреїв». У ті часи рабинами були Маєр бен Єхіль (помер 1740 р.), Сімхе Зеєв з Кутів (помер 1780 р.) і Барух бен Шломо (помер 1793 р.)¹³.

АВСТРІЙСЬКЕ ПАНУВАННЯ

31 серпня 1774 року австрійський генерал Габріель фон Сплєні на чолі свого війська ввійшов у Чернівці. У звіті від 10 грудня 1774 року він проінформував Відень про стан справ. У цій доповіді він згадував про місцевий єврейський народ. За час його перебування на посаді становище євреїв не зазнало суттєвих змін. Разом з Габрієлем фон Сплєні до краю прийшов його наступник – барон Карл фон Енценберг (начальник військової адміністрації 1778-1786 рр.) – безчесна, деспотична, неосвічена людина, яку наскрізь просочила ненависть до євреїв. Чернівецьким євреям довелося вперше зіткнутися із західним різноманіттям антисемітизму, від якого вони постраждали в часи абсолютизму. Енценберг мав на меті вигнання євреїв з Буковини. Він намагався здійснити свій план, вдаючись до адміністративних заходів, які він не одразу і не до кінця міг здійснити, адже кожне його розпорядження повинно було узгоджуватися з Верховним головнокомандуванням Львова та Надвірною воєнною радою Відня. Він використовував і наймав єврейських донощиків, щоб ті виказували євреїв, які робили спроби таємно порушувати його розпорядження. Одним з таких людей

¹¹ Боскович, «*Journal d'un voyage de Constantinople en Pologne*», Лозанна, 1772 рік.

¹² Д-р М. Райфер: «*Die Ära der moldauischen Fürsten*», том I. с. 10. Було зведено невеличку будівлю, яка використовувалася відвідувачами Великої синагоги як дім молитви. Велику синагогу в 1959 році відкрила місцева українська влада.

¹³ Гольдгаммер, с. 114.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.